

श्यामची पत्रे

साने गुरुजी

रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

B96

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,

शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

ajabpublications@gmail.com

श्यामची पत्रे : साने गुरुजी

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
riyapublications@gmail.com

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
ajabpublications@gmail.com

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

जयंती प्रिंटरी

आवृत्ती

१५ ऑगस्ट, २०११

किंमत

रुपये २३०/-

श्यामची पत्रे

© सदर पुस्तकातील मजकुराचा हक्क मुक्त आहे; परंतु या पुस्तकातील मांडणी, मुखपृष्ठ किंवा एकंदरीत रचना यांची नक्कल करता येणार नाही, तसेच ट्रेसिंग किंवा निगेटिव्हच्या साहाय्याने छापताही येणार नाही. तसे आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल, याची नोंद घ्यावी.

पत्र पहिले

कधी पाहीन मी ते दृश्य बरे !

प्रिय वसंतास सप्रेम आशीर्वाद

तू मागे पुण्याच्या त्या सभेच्या वेळेस अकस्मात मला भेटलास. सभा संपली होती. काही तरुण विद्यार्थी माझ्याभोवती जमले होते. त्यातील बरेच जण केवळ स्वाक्षरीसाठी उत्सूक होते. स्वाक्षरी घेऊन ते गेले. परंतु तू घुटमळत उभा होतास. तुझ्या डोळ्यांत एक प्रकारची उत्कटता होती, उत्सुकता होती. मी तुझ्याकडे पाहात होतो. तू माझ्याकडे पाहात होतास. जणू डोळ्यांआड लपलेले परस्परांचे रूप आपण पाहू इच्छित होतो. तुझी-माझी पूर्वीची ओळख ना देख; परंतु त्या एका क्षणी तुझी-माझी ओळख झाली. कायमची ओळख! आणि मी तुला प्रश्न केला, "तुम्ही राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघात आहात का?" तू खाली मान घातलीस. तू काही बोलेनास. तुझे डोळे कसे तरी दिसले आणि थोड्या वेळाने पुन्हा तू वर बघितलेस. त्या बघण्यात किती तरी भाव होते!

तू म्हणालास, "होय. मी त्या संघात आहे; परंतु माझ्यावर रागावू नका. माझी कीव करा. माझी चूक मला आज कळली. तुमच्या व्याख्यानाने नवीन दृष्टी मिळाली. माझा एकांगीपणा गेला."

तुझे ते शब्द ऐकून मी सदगदित झालो होतो. तुझा हात मी हातात घेतला. तुझ्याकडे आशावादी दृष्टीने मी पाहिले. तुझ्या पाठीवरून मी हात फिरवला व म्हटले, "वसंत, आता माझ्या काँग्रेसच्या झेंड्याखाली ये. तू काँग्रेसचा हो. तिची सेवा कर; भक्ती कर. काँग्रेसची सेवा म्हणजे भारताची सेवा. भारताची पवित्र परंपरा जर कोणी चालवीत असेल, त्या परंपरेतील चांगले घेऊन जर कोणी पुढे जात असेल तर ती काँग्रेस होय. भारताचा आत्मा जर कोणी ओळखला असेल, तर तो काँग्रेसने. भारतीय इतिहासातील सोनेरी धागा हाती घेऊन जर कोणी नवीन इतिहास घडवित असेल, तर ती काँग्रेस होय."

वसंता, त्या सभेनंतर तुझी-माझी भेट परत झाली नाही. तुझा पत्ता मिळेल; परंतु तू माझ्या डोळ्यांसमोर अनेकदा येत असे, आणि आज अकस्मात पत्र मिळाले. जणू हरवलेले निधान सापडले. पत्र वाचून किती आनंद झाला! तुझी मूर्ती पुन्हा डोळ्यांसमोर आहे असे वाटले. तू राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघ सोडून दिलास, हे वाटून अपार समाधान झाले. भ्रामक जाळ्यातून मुक्त झालास. डबक्यातून बाहेर पडलास. मला भीती वाटत होती. हा दिलदार व उदार वृत्तीचा तरुण मुलगा जातीय चिखलात फसतो की काय, अशी शंका मनात येई. परंतु तुझी ती त्या वेळची कावरीबावरी वृत्ती आठवून पुन्हा वाटे की, हा तरुण सत्यथावर येईल. मी ईश्वराची प्रार्थना करीत असे की, माझा वसंत संकुचित वृत्तीचा न होवो. देवाने का ती प्रार्थना ऐकली?

वसंता, मी देवाची एकच प्रार्थना करीत असतो की, "या देशातील तरुणास सदबुद्धी दे. अखंड भारताचे सारे सच्चे उपासक होवोत. हिंदू-मुसलमान एक होवोत. क्षुद्र भेद नष्ट होवोत. तरुण लोक अनुदार व संकुचित वृत्तीचे न होवोत. माझ्या काँग्रेसला यश येवो; कारण तो सर्वांचे कल्याण करू पाहात आहे. तिच्या झेंड्याखाली नवभारत उभा राहू दे आणि जगाचे डोळे दीपू देत."

तू राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघ सोडलास एवढ्याने तुझे कर्तव्य पुरे झाले असे नाही. आपण वाईटाचा त्याग केलाच पाहिजे; परंतु त्याचबरोबर सत्कर्माचाही आरंभ केला पाहिजे. तू संघ सोडलास; ठीक. परंतु एवढ्याने भागणार नाही. पूर्वी तू ज्या तळमळीने संघाची सेवा करीत होतास, त्याच तळमळीने तू आता काँग्रेसची सेवा कर. तू म्हणशील, मी कोणती सेवा करू? सेवा अनेक प्रकारची

पडली आहे. महात्माजींनी जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांत प्रकाश पाडला आहे. ख्रिस्त एकदा लोकांना म्हणाला, "अरे, इकडे या. कोळी जाळे टाकतो व मासे पकडतो; परंतु मी माणसे पकडतो. माणसे कशी पकडावी ते मी दाखवतो, या इकडे." महात्माजी जणू तसे सांगत आहेत. त्या महापुरुषाच्या प्रतिभेला अंत नाही. नवीन नवीन कामे, नवीन नवीन उद्योग ते दाखवितच आहेत. हे काम आवडत नसेल, तर ते घ्या, असे सांगत आहेत. खादीचे काम घ्या; हरिजन सेवा करा; साक्षरता प्रसार हाती घ्या; स्वच्छतेचे धडे द्या; राष्ट्रभाषा सर्वत्र न्या; हिंदू-मुस्लिम ऐक्याचे पुरस्कर्ते बना; दारूबंदी करा; ग्रामोद्योग उचला; मधुसंवर्धन विद्या शिका; वर्धा शिक्षण पद्धतीचे प्रयोग करा; शेतकऱ्यांची-कामगारांची काँग्रेसला अविरोधी अशी संघटना करा. एक का दोन, अनेक कामे आहेत.

परंतु वसंता, यांतील एखादे काम घेऊन तू बसावेस असे सध्या मला वाटत नाही. महात्माजींनी सेवेची अनेक क्षेत्रे दाखविली आहेत; परंतु सेवकांची उणीव आहे. आपापल्या आवडीची सेवेची कामे उचलतील असे हजारो तरुण दृष्टीस पडत नाहीत. सेवकांचा पुरवठा कसा होईल हा माझ्यासमोर प्रश्न आहे. आज काही कष्टाळू थोर सेवक ठायी ठायी ही सेवेची कामे करीत आहेत. सेवेचे स्थिर असे नंदादीप ठायी ठायी लावीत आहेत. ती महत्त्वाची गोष्ट आहे यात शंका नाही. जनतेत सेवेच्या द्वाराच सर्वांनी गेले पाहिजे. समज, एखाद्या जिल्ह्यात दहा कार्यकर्ते दहा ठिकाणी कोणती तरी एक सेवा हाती घेऊन तेथे पाय रोवून उभे आहेत. याचा काय परिणाम होईल? मी एका खेडेगावात एक काम घेऊन बसलो आहे. रोज लोकांशी संबंध येत आहे. मी त्यांच्यात उठत आहे, बसत आहे. आजारीपणात सेवा करीत आहे. मुलांना शिकवित आहे. अन्यायाची दाद लावीत आहे. तर हळूहळू माझ्याभोवती पाचपन्नास माणसे निष्ठेची जमा होतील. त्यांचे-माझे निकट संबंध येतील. एक भ्रातृमंडळ जणू निर्माण होईल आणि उद्या चळवळ झाली तर माझ्यापाठोपाठ ही सारी मंडळी येतील. मी म्हणजे पन्नास माणसे, दहावीस कार्यकर्ते जिल्ह्यात असतील, तर त्यांच्या पाठीमागे हजार सेवक, हजार सैनिक उद्या येतील. महाराष्ट्रात असे शंभर कार्यकर्ते जर स्थिरतेने कार्य करतील, तर दहा हजारांची सत्याग्रही सेना ते उभी करतील. अर्थात हे शंभर सेवक निष्ठेने निरहंकारपणे सेवा करीत राहिले तर.

असे सेवक ही मोठी शक्ती आहे; परंतु सेवेला सर्व वेळ देणाऱ्या अशा सेवकांना साथ द्यायला शेकडो, हजारो दुय्यम सेवक उभे राहिले पाहिजेत. सेवेचे वातावरण, सेवेचा ध्यास, ध्येयवादित्वाची हवा, राष्ट्रीयत्वाचा विचार सर्वत्र नुसता भरून राहिला पाहिजे; आणि हे कशाने होईल?

सेवा दलासारख्या संस्थेच्या प्रसाराने हे कार्य होईल असे वाटते. काँग्रेसच्या सेवा दलाची प्रचंड संघटना उभी केली पाहिजे. सेवा दल सर्वत्र सेवेची आवड उत्पन्न करील. खेळ खेळता खेळता कवाईत करता करता राष्ट्रीयत्वाची अमर भावना सर्वांना शिकवील. आपण काहीतरी फावल्या वेळात केले पाहिजे. ही भावना सर्वांना शिकवील. आपण काही तरी फावल्या वेळेत केले पाहिजे, ही भावना सेवा दल सर्वांच्या मनावर बिंबवील. सेवा दल सेवकांचा पुरवठा करील आणि मुख्य म्हणजे व्यापक व उदार अशी खऱ्या राष्ट्रीयत्वाची कल्पना नवतरुणांच्या मनात रुजवील, नवीन तरुणांच्या हृदयात शुद्ध राष्ट्रीयतेची सर्वसंग्राहक अशी विशाल दृष्टी नसेल, तर उद्या नवभारत कसा उभा राहणार?

वसंता, म्हणून तुला मी काँग्रेसच्या सेवा दलास वाहून घे, असे सांगत आहे. तू राहतोस तेथे नाही ना शाखा? कर सुरू. सुरुवातीस अडचणी येतील. मुले मिळणार नाहीत; परंतु अडचणीतूनच जावे लागते. आपल्या श्रद्धेची अशा वेळेसच कसोटी असते. श्रद्धेचे चार लोक एकत्र आले तर ते शेवटी जगाला भारी होतात. विवेकानंद म्हणत असत, "मला श्रद्धेची एक हजार माणसे द्या. सिंहाच्या छातीची एक हजार माणसे द्या. साऱ्या हिंदुस्थानचा मी कायापालट करून दाखवितो."

जगात ज्यांनी ज्यांनी प्रचंड संघटना केल्या, त्या काही एकदम नाही उभ्या राहिल्या. मोठी कार्ये हळूहळू वाढतात. दोन-तीन मुली घेऊन कर्मवीर कर्वे यांनी स्त्री शिक्षणास आरंभ केला. आज स्त्रियांचे विद्यापीठ उभे आहे! श्रद्धेचा मनुष्य उभा राहतो. ध्येयावर दृष्टी ठेवून पहिले पाऊल टाकतो! महाराष्ट्रातील इतिहास-संशोधक मंडळ आहे ना? आज त्याचा व्याप खूप वाढला आहे; परंतु ते स्थापन करताना एकटे राजवाडेच होते! तेच अध्यक्ष, तेच चिटणीस, तेच सर्व काही. एके दिवशी विश्वनाथ काशिनाथ राजवाडे एका खोलीत बसले; आणि इतिहाससंशोधक मंडळ त्यांनी सुरू केले! त्यांनी त्या दिवशी एक निबंध

वाचला. त्यांनी स्वतःच तो ऐकला. ऐकायला दुसरे कोण होते? तेथील भिंती होत्या आणि ज्या पूर्वजांनी पराक्रमी व वैभवशाली इतिहास निर्माण केला ते स्वर्गस्थ पूर्वज कदाचित गुप्त रूपाने तेथे येऊन ऐकत असतील. वसंता, श्रद्धेची माणसे अशा रीतीने कर्मप्रवृत्त होत असतात. अरे, दह्याचा एक थेंब, परंतु तो मणभर दुधाचे दही करतो! परंतु तो थेंब आंबट हवा. त्याप्रमाणे कडव्या वृत्तीचा, अढळ श्रद्धेचा, एकच मनुष्य; परंतु तो सर्वांना वेड लावतो, ध्यास लावतो, ध्येयाकडे खेचतो.

वसंता, तू करशील का सेवा दल सुरू? काँग्रेसच्या सेवा दलात हजारो, लाखो तरुण मी कधी बरे पाहीन? हाच एक ध्यास मला आहे. माझ्या काँग्रेसला कोणत्याही बाबतीत कमीपणा नसावा. 'तुमच्या काँग्रेसच्या सेवा दलात किती तरुण आहेत?' असा जर कोणी प्रश्न विचारला तर, 'लाखो' असे उत्तर देता आले पाहिजे; परंतु असे कधी होईल, खरेच कधी बरे होईल?

काँग्रेसला आज साठ वर्षांचा इतिहास आहे. 'काँग्रेसचा इतिहास' हे पुस्तक तू वाचले असशील. आरंभी काँग्रेस किती लहान होती; परंतु ती आज किती महान झाली आहे! इतक्या वर्षांत काँग्रेसने स्वयंसेवक दले स्थापण्याचे प्रयत्न का कधी केले नाहीत? केले. असे प्रयत्न अनेकदा केले; परंतु परकी सरकारचा पुन्हापुन्हा या संघटनावर रोष होई. पुनःपुन्हा या संघटना नष्ट होत. वंगभंगाच्या चळवळीच्या वेळेस १९०६ ते १९०८ सालच्या काळात स्वयंसेवक दले स्थापण्याचे पहिले प्रयत्न झाले. व्हाईसरॉय लॉर्ड कर्झन याने बंगालचे दोन तुकडे केले म्हणून प्रचंड चळवळ सुरू झाली होती. त्याच काळात जपानने रशियाचा पराभव केले होता. आज जपान म्हणजे सत्तान्ध असे एक सैतानी राष्ट्र झाले आहे; परंतु त्या वेळच्या जपानी विजयाने पौर्वात्य देशांत एक प्रकारचे नवजीवन संचरले. आपणही पाश्चिमात्यांचा पराजय करू शकू, असा आत्मविश्वास आला. हिंदी चळवळीवर जपानी विजयाचा असाच परिणाम झाला. एक प्रकारचे नवतेज राष्ट्रात आले. बंगालमध्ये पुलिनबाबूंनी तरुणांची मोठी संघटना उभी केली. पुलिनबिहारी उंच होते. त्यांचे डोळे अत्यंत तेजस्वी होते. ते शिंग फुंकीत, बिगुल वाजवीत ते दहा मैलांवर ऐकू जाई! महाराष्ट्रातही त्या वेळेस कवायती सुरू झाल्या होत्या;

परंतु सरकारी दडपशाहीचा वरवंटा फिरू लागला. साऱ्या कवायती थांबल्या. साऱ्या संघटना बेकायदेशीर ठरविण्यात आल्या.

त्यानंतर १९२० चा काळ आला. महात्माजींची पहिली असहकाराची चळवळ सुरू झाली. शाळा-कॉलेज सोडून विद्यार्थी बाहेर पडले. विदेशी मालाला विरोध करण्याकरिता स्वयंसेवक पथके उभी राहू लागली. सरकारने स्वयंसेवक दले बेकायदेशीर ठरवली, तेव्हा काँग्रेसने "स्वयंसेवक दलात सर्वांनी सामील व्हा" असा आदेश दिला. स्वयंसेवकांना तुरुंगात डांबण्यात आले. बावीस हजारांवर लोक तुरुंगात गेले! काही ठिकाणी फटकेही मारण्यात आले आणि पुढे नागपूरचा झेंडा सत्याग्रह सुरू झाला. त्यासाठी सर्व हिंदुस्थानातून स्वयंसेवक येऊ लागले. अशा या चळवळीतून संघटना उभी राहात होती. परंतु तिला व्यवस्थित स्वरूप नव्हते.

स्वयंसेवक दलास संघटित स्वरूप देण्याचे काम डॉ. हर्डीकर यांनी प्रथम सुरू केले. डॉ. हर्डीकर पूर्वी अमेरिकेत होते. तेथे लाला लजपतराय यांचे ते सहकारी होते. हिंदुस्थानात आल्यावर त्यांनी ही तरुणांची संघटना हाती घेतली. हर्डीकर व हिंदुस्थानी सेवा दल यांचा अविभाज्य असा संबंध आहे. ही संघटना वाढत असतानाच हिंदुस्थान स्वराज्यास लायक आहे की नाही, हे पाहण्याकरिता सायमन कमिशन हिंदुस्थानात आले. १९१७-१८ मध्ये ज्या वेळेस मॉंटग्यू-चेम्सफर्ड सुधारणा प्रथम जाहीर झाल्या, त्या वेळेस दर दहा वर्षांनी हिंदुस्थानच्या लायकीची परीक्षा घ्यायची असे ब्रिटीश पार्लमेंटने ठरविले होते! हिंदुस्थान स्वराज्यास लायक आहे की नाही हे का ब्रिटिशांनी ठरवायचे? एडमंड बर्क म्हणून एक मोठा ब्रिटीश मुत्सद्दी होऊन गेला. त्याचे सरकार चांगले की वाईट हे ठरविण्याच्या दोन कसोट्या सांगून ठेवल्या आहेत -

१. देशाचे उत्पन्न वाढले असेल व जनतेची आयुर्मर्यादा वाढली असेल, तर ते सरकार चांगले.

२. देशाचे उत्पन्न घटले असेल व आयुर्मर्यादा कमी झाली असेल तर ते सरकार वाईट.

हिंदुस्थानातील ब्रिटीश राजवटीस ही कसोटी आपण लावून पाहू तर काय दिसेल? लोकांचे सरासरी उत्पन्न दीड ते दोन आणे आहे आणि हिंदुस्थानातील

सरासरी आयुर्मर्यादा २२ वर्षांची आहे. एडमंड बर्क म्हणे, "हिंदुस्थानातील ब्रिटीश राजवट कुचकामी आहे!"

आणि इतर अनेक दृष्टींनी पाहू तरी हेच दिसेल. धंदे बुडाले, बेरोजगारी वाढली. कर वाढले. भांडणे व भेद माजले. शेकडा ९० लोक निरक्षर. असा हा ब्रिटिशांनी निर्मिलेला हिंदुस्थान आहे! आणि अशांनी पुन्हा हिंदुस्थान स्वराज्यास लायक आहे की नाही हे पाहायला येणे म्हणजे दुःखावर डागणी देणे होते. जखमेवर मीठ चोळणे होते.

सायमन कमिशनवर काँग्रेसने बहिष्कार घातला. काळी निशाणे हातांत घेऊन "सायमन, चालते व्हा" अशा घोषणा करीत प्रचंड मिरवणुका निघाल्या. लाला लजपतराय, जवाहरलाल, गोविंद वल्लभ पंत अशासारख्यांवर लाठ्यांचे हल्ले झाले. लालाजी या माराने पुढे मरण पावले. ते म्हणाले, "माझ्यावर पडलेला प्रत्येक धाव म्हणजे ब्रिटीश सत्तेच्या शवपेटिकेला ठोकलेला खिळा होय!" देशात पुन्हा चैतन्य आले आणि पुढे काँग्रेसने स्वातंत्र्याचा ठराव केला. १९३० च्या २६ जानेवारीस सर्व हिंदुस्थानभर हा स्वातंत्र्यदिन पाळला गेला, तेव्हापासून आपण दरवर्षी तो पाळतो आणि पुढे महात्माजींनी दांडी-यात्रा सुरू केली. त्यांनी मिठाचा कायदेभंग केला. हिंदुस्थानभर कायदेभंग सुरू झाला. ठिकठिकाणी सत्याग्रही छावण्या सुरू झाल्या. तेथे कवायती होऊ लागल्या. डॉ. हर्डीकरांजवळची शिकलेली मंडळी सर्वत्र उपयोगास आली. पुढे १९३१ च्या प्रारंभी सरकारने काँग्रेसजवळ मिळते घेतले आणि ३१ च्या कराची काँग्रेसनंतर स्वयंसेवक दलास पुन्हा जोर चढला! डॉ. हर्डीकर, जवाहरलाल वगैरेंनी पुढाकार घेतला. कवायतीची हिंदी भाषा ठरली. महाराष्ट्रातील काही तरुण कर्नाटकात डॉ. हर्डीकर यांच्या छावणीत शिक्षण घेण्यासाठी गेले. पुढे ३१ च्या डिसेंबरात विलेपोर्ले येथे सेवा दलाची छावणी सुरू झाली; परंतु इतक्यात महात्माजी इंग्लंडहून मुंबईस आले. लगेच त्यांना अटक झाली आणि छावणीतील सैनिक त्वरेने आपापल्या जिल्ह्यात परत गेले. स्वयंसेवक दले पुन्हा बेकायदेशीर झाली.

१९३४ पर्यंत काँग्रेसचा लढा सुरू होता. नंतर लढा थांबला. पुढे १९३६ मध्ये फैजपूर येथे काँग्रेस भरायची होती. तिच्यासाठी महाराष्ट्रात ठिकठिकाणी

स्वयंसेवक तयार करावे लागले. पुढे काँग्रेस मंत्रिमंडळात आली, स्वयंसेवक दलांची संघटना आता वाढेल, असे वाटले. या काळात काँग्रेसने जर निष्ठेने व आपुलकीच्या भावनेने ही संघटना हाती घेतली असती तर किती छान झाले असते! संयुक्त प्रांतात एक लक्ष काँग्रेस स्वयंसेवक तयार करण्याची योजना केली गेली; परंतु महाराष्ट्रात काय होते? आमच्याकडे चालू झालेली स्वयंसेवक दलेही थंडावली. याचे कारण काय?

पुण्यासारख्या शहरातून काँग्रेसची स्वयंसेवक दले सुंदर रीतीने सुरू झाली होती; परंतु एक गोष्ट होती. ही स्वयंसेवक दले चालविणारे कार्यकर्ते पुष्कळ वेळा समाजवादी असत. महाराष्ट्रातील काँग्रेसच्या पुढाऱ्यांस या गोष्टीची भीती वाटली नाही. ही तरुण संघटना पुढेमागे समाजवादी तरुणांच्या हाती जाईल, असे त्यांना वाटले. अशी समाजवादी संघटना काय कामाची? यापेक्षा संघटना नसली तरी चालेल, असे त्यांना वाटले. स्वयंसेवक दलास उत्तेजन देण्याचे त्यांनी बंद केले. परंतु तरुणांस-विद्यार्थ्यांना कोणती तरी संघटना हवी होती. कवाईत, खेळ, एकत्र येणे, गणवेश, बॅंड या गोष्टी त्यांना आकर्षित होत्या, आणि या गोष्टी जेथे त्यांना दिसल्या तेथे ते जाऊ लागले. काँग्रेसची सेवा दल संघटना जवळजवळ बंद पडली आणि राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघासारख्या जातिनिष्ठ संघटना फोफावल्या. महाराष्ट्रातील काँग्रेसचे सूत्रधार भ्रमात राहिले. जातीय संघटना वाढत होती तरी त्यांनी तिकडे दुर्लक्ष केले. काँग्रेसच्या सेवा दलात समाजवाद थोडाफार आला असता तर काय बिघडले असते? जातीयवादापेक्षा का समाजवाद वाईट आहे? काँग्रेस हळूहळू समाजवादाकडे जात आहे. महात्माजींनीसुद्धा एके ठिकाणी लिहिले, "या वरिष्ठ वर्गांना मी कंटाळलो. त्यांच्याबाबतीत मी निराश झालो. ब्रिटिशांचे ते आधारस्तंभ आहेत. ते आपले हे स्वरूप सोडतील, अशी आशा नाही. तेव्हा या पुंजीपतींच्या स्तंभाखालची आधारभूत अशी बहुजन समाजाची शक्ती ती आता मी उठवतो, म्हणजे ब्रिटिशांचे हे हिंदी आधारस्तंभ कोलमडून पडतील व ब्रिटिश सत्ताही गडगडेल."

काँग्रेस हळूहळू का होईना समाजवादाकडे च जात आहे. जवाहरलालांसारखे पुढारी हे सांगत आहेत. महात्माजींनी एकदा त्रावणकोर

दरबारला लिहिलेल्या पत्रात म्हटले होते की, "सर्वच्या सर्व समाजवाद काही वाईट नाही;" तसेच श्री. महादेवभाईंनी एकदा हरिजनमध्ये लिहिले होते की, "उद्या समजा निवडणुका आल्या, जमीनदारी नष्ट करू, जमीन वाटून देऊ; मोठे कारखाने राष्ट्राच्या मालकीचे करू - असा निवडणुकीचा जाहीरनामा जाहीर करून जर एखाद्या पक्षाने निवडणुकीत बहुमत मिळविले व पुढे कार्यक्रमाप्रमाणे तो पक्ष कायदे करू लागला, तर त्यात आक्षेपार्ह काय आहे?"

वसंता, आजच या पत्रात मी फार खोल जात नाही. सांगायचे एवढेच की, महाराष्ट्रात समाजवादाच्या भ्रामक भीतीने काँग्रेसच्या चालकांकडून सेवा दल संस्थेची उपेक्षा केली गेली; परंतु आज जातीय संघटनेच्या शहरोशहरी प्रचंड जोर पाहून महाराष्ट्रातील काँग्रेस कार्यकर्त्यांची दृष्टी निवळली आहे आणि सेवा दलाकडे पुन्हा लक्ष दिले जात आहे. भाई एस. एम. जोशी या कामासाठी सर्वत्र हिंडू-फिरू लागले आहेत. सेवा दलाच्या छावण्या ठायी ठायी सुरू होत आहेत. शिक्षण दिले जात आहे. ही संघटना वाढणार, फोफावणार असे माझ्या दृष्टीस दिसत आहे.

वसंता, तूही आरंभ कर. तुझ्याभोवती तरुण जमतील. तुझ्यात तो गुण आहे. तू दुसऱ्यांची मने ओढून घेशील. तू मनमिळाऊ आहेस. बोलका आहेस. गोष्टी सांगतोस. गाणी म्हणतोस. दुसऱ्यांच्या उपयोगी पडतोस. तुझे सेवा दल उत्कृष्ट चालेल.

आणि मरतुकडे सेवा दल नको. सेवा दलास सर्व काही हवे. बॅंडही हवा. मुलांना हे सारे हवे असते. यासाठी पैसे हवेत. कोटून आणायचे पैसे? सारी सोंगे आणता येतात, परंतु पैशाचे सोंग आणता येत नाही. मला पुष्कळ वेळा वाटते की, २६ जानेवारीला आपण स्वातंत्र्यदिन पाळतो. त्या दिवशी हजारो ठिकाणी आपण सभा घेतो. त्या सभांतून त्या दिवशी सेवा दलासाठी मदत गोळा करावी. आधी जाहीर करून ठेवावे की, प्रत्येकाने जास्तीत जास्त मदत सेवा दलासाठी आणावी. एक चादर पसरून ठेवावी. सर्वांनी तिच्यावर आणलेली मदत टाकावी किंवा सेवा दल स्थापनेचा दिवस पाळावा आणि त्या दिवशी दलातील प्रत्येकाने जास्तीत जास्त मदत आणून द्यावी. काँग्रेसच्या सेवा दलांविषयी ज्यांना ज्यांना म्हणून आपलेपणा वाटत असेल, त्या सर्वांनी त्या